

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALAR AQLIY RIVOJLANISHIDA PSIXOTERAPEVTIK O‘YINLARNING AHAMIYATI

Nematova Nodira Rustam Qizi
Termiz Davlat Pedagogika Instituti,
Pedagogika Psixologiya Mutaxassisligi
2-Kurs Magstranti

ANNOTATSIYA

Maqolada tarbiyachilar va ota-onalar bilan maktabgacha yosh davridagi bolalar muomala, muloqot va kognitiv jarayonini yaxshilashga yordam berishga doir muammolar yuzasidan maslahatlar, turli korreksion mashqlar hamda jamoada muomalani shakllantirish, sog‘lom muhitni yaratish, turli korreksion mashqlar olib borishni ta‘minlashning psixologik mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar : Rivojlanish, ontogenez, korreksiya, individuallik, xarakter, ijodiy fikr, muloqot, jamoa, tarbiya, kognitiv jarayon, tasavvur, inqiroz.

THE SIGNIFICANCE OF PSYCHOTHERAPEUTIC GAMES IN MENTAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL AGE

ABSTRACT

The article highlights consultations with educators and parents on the problems of helping preschool children to improve behavior, mulocotaneous and cognitive processes, various corrective exercises and psychological mechanisms of formation in the team of appeal, creating a healthy environment, ensuring the conduct of various corrective exercises., видение, кризис.

Keywords: Development, ontogenesis, correction, individuality, character, creative opinion, dialogue, collective, education, cognitive process.

KIRISH

Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda yoshlarni mustaqil ijodiy fikrlashga o‘rgatish, psixologik sog‘lom, barkamol shaxs sifatida shakllantirish muammosi respublikamiz ta‘lim tizimi oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. Yosh va individual imkoniyatlar o‘z vaqtida amalga oshirilmasa, yoshga doir hosilalar va ontogenezning ushbu bosqichidagi shaxsning individual xususiyatlarini namoyon

bo'lishiga yordam beradigan sharoitlar yaratilmasa, taraqqiyotning keyingi bosqichida korreksion ishlarni amalga oshirish zaruriyati tug'iladi.

Shu sababli, farzand tarbiyasidek mas'uliyatli va nozik vazifaga kirishgan har bir tarbiyachidan, otaonadan turli yosh davrlarida shaxsning psixik rivojlanish xususiyatlari va darajasini o'rganish talab etiladi.

Maktabgach yosh davrni inson shaxsini shakllantirishda eng murakkab davr desak, xato qilmagan bo'lamiz. Shunga ko'ra katta yoshdagi odamlar, ota-onalar, bog'cha tarbiyachilari shu davrda bolaga undagi o'zgarishlarni, murakkab ichki kechinmalarning mohiyatini psixologik inqirozni inobatga olgan holda munosabatda bo'lsalar, ijobiy voqelikni keltirib chiqaradi. Yuqorida aytganimizdek, bu davrda bolaning irodasi, irodaviy sifati takomillasha boshlaydi, shaxsning murakkab fazilatlarini xarakter xislatlari barqarorlashadi. Bola o'zligini anglashining tashqi va ichki belgilari yaqqol ko'zga tashlanadi. "O'zim" bilan bog'liq ezgu niyat mustaqillikka intilish tuyg'usini vujudga keltiradi, binobarin, ularning ta'siri tufayli unda o'z xulq-atvori, "yurish-turishi" bilan kattalarning maqtovi va olqishini eshitish ishtiyoqi tug'iladi. Shaxsning xulqini baholash keyinchalik o'zini o'zi baholash darajasiga yetadi. Katta yoshdagi odamlar, ota-onalar, tarbiyachilar bunday hollarda o'zlarini osoyishta tutishlari, sharoitga qarab bolaga biroz yon berishlari, ba'zan ularga aytganlarini qildirishlari, kerakli paytlarda masalani ochiq qoldirishlari lozim, chunki shaxslararo munosabatning ba'zan muammoligicha qolishi ham maqsadga muvofiqdir. Yaxshisi asabiylik vaziyatida bolaning diqqatini boshqa narsaga (obyektga) jalb qilish, uni mushkul holatdan chalg'itish ma'qul. Shaxsiy kuzatishlarimizda ayon bo'ldiki, mazkur holat bolaning ruhiy dunyosiga qattiq ta'sir qiladi, u o'zining nojo'ya qiliqlari kattalarga aslo yoqmayotganini anglaydi, ichidan chuqur iztirobga tushadi. Shu davrda organizmning tez sur'atlar bilan o'sishi oqibatida bola sho'x, serg'ayrat, tinib-tinchimas, hamma narsaga qiziquvchan, harakatchan bo'lib qoladi. Undagi bu o'zgarishlar tabiiy ekanligini kattalar yaxshi bilishlari, o'zlarining kichkintoylarga muomala va munosabatlarini tubdan o'zgartirishlari lozim. Binobarin, bola oldiga qo'yiladigan talablar muayyan shart va sharoitga muvofiq bo'lishi kerak. Amaliy faoliyatda jismoniy va ruhiy o'zgarishlarni hisobga olmaslik kattalar bilan bolalarning o'zaro munosabatlarida qator qiyinchiliklarni vujudga keltiradi; bola ota-onalar va tarbiyachilarning gapiga quloq solmaydigan, topshiriqlarni bajarmaydigan, qo'rs, hech narsaga ko'nmaydigan bo'lib qoladi. Bunday xattiharakatni keltirib chiqaruvchi bosh sabab bolalarning mustaqillikka intilishini kattalar tan olmasligidir. Shuning uchun ular goho kattalardan o'rinli xafa bo'ladilar, nizoning sababini to'g'ri payqaydilar. Ayrim kishilar bolaga topshiriq beradilar-u, lekin uning qay darajada bajarilishi bilan qiziqmaydilar, bola qanday yutuqqa erishganiga e'tibor bermaydilar. Bola o'ziga kattalarning mensimay, hurmatsizlik bilan munosabatda bo'layotganini darrov sezadi.

Shaxslararo munosabatda vujudga kelgan anglashilmovchilik va ginaxonlik ana shu holatga oqilona baho berilguncha davom etadi. Erkalanih bilan vujudga keladigan o'jarlik ham bolalar ruhiy dunyosida ko'p uchraydi. Bolaga me'yordan ziyod mehr-muhabbat qo'yish, uni haddan tashqari erkalatish, har qanday xohishini qondiraverish, talab va ehtiyojini so'zsiz ado etish ham unda erkalik va o'jarlikni paydo qiladi. Shuningdek, bolaning xulq-atvorini, qilgan ishini maqtayverish, uni o'rinsiz taltaytirish yoki unga nisbatan befarq munosabatda bo'lish ham o'jarlikni keltirib chiqaradi. Bolani e'tiborsiz qoldirish, nazorat qilmaslik, tekshirmaslik ham noxush oqibatlariga olib keladi. Masalan, e'tiborsizlik bolani qattiq iztirobga soladi, unda tanholik tuyg'usini, umidsizlik, begonasirash hissini vujudga keltiradi. Bular esa bolada kattalarga nisbatan ichki qarama-qarshilikni, o'zaro ziddiyatni, nizo alomatlarini tug'diradi. Ko'p hollarda bolalar o'z mayliga, o'z holiga tashlab qo'yiladi, ularga juda barvaqt erkinlik, mustaqillik beriladi, ammo bunday qilish bola shaxsini tezroq takomillashtirishga xizmat qilmaydi. Hayot va faoliyatda har bir bolaning oldiga aniq, yaqqol talab va topshiriqlar qo'ymaslik, unga homiylik qilmaslik uning ruhiyatiga qattiq ta'sir etadi, u o'kinadi va ichidan kuyunadi. O'zining himoyachisi yo'qligini his qilish ham bolada o'jarlikni yuzaga keltiradi. Boshqacha aytganda, bolaning ruhiy olamida kattalarga nisbatan paydo bo'lgan gina-advovat uni o'jarlikka yetaklaydi.

Shaxslararo munosabatda adolat qaror topgunicha, ziddiyatning bosh sababchisi o'z xulqiga iqror bo'lgunicha qarama-qarshilik davom etadi. O'jarlik paydo bo'lgan bolaga muomalada uni behuda erkalatmaslik, maqtamaslik, uning barcha orzu-istaklarini qondirmaslik kerak. Xoh oilada, xoh bog'chada hammaga bir xil bir maromda e'tibor berish, bolani o'z holiga tashlab qo'ymaslik o'jarlikning oldini olishga xizmat qiladi. Bolalarda vujudga keladigan illatlar – o'jarlik, qaysarlik kabi xislatlarning sababini u kamol topayotgan muhitdan, unga ko'rsatilayotgan tarbiyaviy ta'sirdan, sharoitdan, shaxsni shakllantirish jarayonidagi kamchiliklardan qidirish lozim. Eng muhimi, ota-onalar ham, tarbiyachilar ham boladagi salbiy ruhiy holat o'tkinchi ekanini bilishlari, uning sabablarini haqqoniy aniqlashlari, u bilan umumiy til topishlari, unga nisbatan samimiy munosabatda bo'lishlari zarur.

METODIKA

Shu o'rinda ba'zi bir terapevtik o'yinlar va treninglarni hamda amaliy tavsiyalarni taklif etamiz :

“Qum o'yin terapiyasi (qum o'yin)”

Bolaga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish, ko'p jihatdan zamonaviy texnologiyalarni talab qiladi. Qum bilan ishlash esa deyarli qiyinchilik tug'dirmaydi. Bunday yangilik, qadimgi bolalar o'yinlaridan bo'lib, bolada katta qiziqish uyg'otadi va ushbu material bilan boshlangan o'yin bolalarning sevimli mashg'ulotiga aylanadi.

Qum bilan o‘yinni tashkil qilishda, Karl Yung va izdoshlarining psixoterapevtik tavsiyalariga, hamkasblarining tajribasiga murojaat qilamiz. Qum haqidagi bilimlarni bolalarga yetkazish orqali biz ularni atrofimizdagi dunyo bilan tanishtiramiz, maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘rganish, tajriba orttirish, mustaqil ishlash istagini rivojlantiramiz.

Qum bolalarning rivojlanishi va o‘zini o‘zi rivojlantirish uchun ajoyib vositadir va u bilan o‘ynash bolalarning hissiy holatiga ijobiy ta‘sir qiladi.

Qum insonning o‘ziga xosligini va har bir bolaga o‘zini yaratuvchidek his qilish imkoniyatini beradi. Bola qum konstruksiyalarini yaratadi, bu ularni hayratda qoldiradi, o‘ynaydi va yangi narsalarni paydo bo‘lishi uchun ularni yo‘q qiladi. Bitta figura boshqasi bilan almashtiriladi va shuning uchun hammasi tugamaydi. Kimdir o‘ylashi mumkin: hamma narsa juda oddiy, lekin bu oddiylik, noyob sirni saqlaydigan odam uchun tabiiy harakatlar. Tarmoqda butunlay yo‘q bo‘lib ketadigan hech narsa yo‘q - shunchaki eskisi yangisiga o‘zgaradi. Buni ko‘p marta takrorlagan holda, bola xotirjamlikka erishadi.

Shuningdek, rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda qum bilan ishlashning tuzatuvchi va rivojlantiruvchi manbalarini e‘tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Qum qutisi sezgirlikni, bolaning aql-idrokini rivojlantirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Shunday qilib, an‘anaviy o‘quv va rivojlanish vazifalarini hal qilishda qo‘shimcha ta‘sir ko‘rsatamiz: bir tomondan, bolaning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishi sezilarli darajada yaxshilanadi, boshqa tomondan, kognitiv jarayonlar yanada jadal va uyg‘un rivojlanadi.

Bolalar qumga tegib, qo‘llarini unga botirishganda, ular sezgirlik, kinestetik sezgirlik va nozik vosita ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bundan tashqari, qum salbiy psixik energiyani tortib olishning ajoyib qobiliyatiga ega, shuning uchun u mukammal psixoprofilaktika hisoblanadi.

O‘zining harakatlari bilan bola qumga botib, hayotiy tajribaga ega bo‘ladi, tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatda bo‘lishni, o‘z fikrlarini ifoda etishni va muloqot qilishni, o‘z tuzilmalarini taqdim etishni, o‘z his-tuyg‘ularini yetkazishni o‘rganadi. U nutqni, kognitiv jarayonlarni yanada jadal rivojlantiradi. Qum bilan manipulyatsiya xayol, xayoliy fikrlashni rivojlantirishga, harakatlarning aniqligini ishlab chiqishga yordam beradi. Qum bilan o‘ynash usuli (qum o‘yini) maktabgacha yoshdagi bolalarning birgalikdagi faoliyatini tashkil qilish uchun cheksiz imkoniyatlar beradi. Shuning uchun, qum o‘yinidan ko‘ra sodda va osonroq, qulayroq va tabiiy narsa yo‘q.

Qum bilan ishlash o‘quv jarayoniga organik ravishda bog‘lanishi mumkin, bu bolalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam berib, tuzatish ishlarini samarali tashkil etish imkonini beradi, boshqacha qilib aytganda, tajribadan foydalanish murakkab, o‘quv, terapevtik va tarbiyaviy effektlarni beradi.

O'yinni amalga oshirish vositalari:

Qum bilan o'yinlarni tashkil etish maxsus fazoviy muhit yaratishni talab qiladi.

Qum bilan ishlash uchun kerak bo'ladi:

- 6-8 boladan iborat kichik guruh bilan ishlash uchun 140x100x8 va individual ish yoki juftlikda ishlash uchun 50x70x8 maydon kerak bo'ladi.

- qum;

- suv;

- miniatyuralar to'plami;

- tabiiy materiallar (toshlar, qobiqlar, konuslar va boshqalar);

Psixologlar qum qutisining rangi yog'och, osmon va suv ranglarini birlashtirishni maslahat berishadi. Ushbu ranglar odamga tinchlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi.

Qum qutisi bilan bir qatorda, eksperimentlar, tajribalar uchun zarur bo'lgan hamma narsani joylashtirishingiz kerak: qum, tabiiy material va shunga o'xshash narsalardan yasalgan bino va inshootlarni qurish uchun miniatyuralar to'plami. Qum bilan ishlash ko'p tarmoqli yo'nalishga ega bo'lib, uning bir necha yo'nalishlari mavjud.

KUTILAYOTGAN NATIJALAR

Bolalarda hayotiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlarini shakllantirish:

- dunyoga qadrlil munosabat; - o'z qobiliyatlariga ishonish;

-shaxsiyatning asosiy xususiyatlari - mustaqillik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, kuzatuvchanlik, ijodkorlik;

- amaliy ko'nikmalarni, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish;

Qum bilan o'ynash bolalarning tabiiy faoliyat shakllaridan biridir.

O'yin bolalarga zavq bag'ishlaydi. Bu g'ayrioddiy uslub, uning yordamida bola o'z dunyosini qum va mayda figuralar miniatyurasida ko'radi. Bundan tashqari, bola o'z-o'zidan paydo bo'lgan narsani qumda ifodalaydi.

Qumda o'z dunyosini yaratib, bola sehrigar kabi his qiladi, u biror narsani o'zgartirishdan, eskisini buzishdan yoki yangisini qurishdan qo'rqmaydi. Qum bilan ishlashda hamma narsa sodda: agar siz noto'g'ri ish qilgan bo'lsangiz, kaftingizni qum ustiga supurib, boshidan boshlang. Qum o'yinlari nafaqat qiziqarli, balki foydali. Qum bilan o'ynash aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan va nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda samaralidir. An'anaviy pedagogik mashg'ulotlarni qum qutisida o'tkazish odatdagi o'qitish shakllariga qaraganda ko'proq o'quv va tarbiyaviy samaralar beradi.

Birinchiidan, barmoqlarning nozik motorli ko'nikmalari kichik narsalar, figuralar, qum bilan ishlov berish paytida rivojlanadi.

Ikkinchidan, bola butun dunyoni qumda ixtiro qilganida ijodkorlik va xayolot rivojlanadi. Uchinchidan, nutq rivojlanadi, chunki ko‘pincha o‘yin sharhlar, hikoyalar, dialoglar bilan birga keladi.

To‘rtinchidan, kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalar bola yolg‘iz o‘ynamasa, o‘yinda sheriklar bilan o‘zaro munosabatda bo‘lganda rivojlanadi.

Beshinchidan, hissiy sohasi rivojlanmoqda, chunki o‘yinda bolani hayajonlantiradigan holatlar paydo bo‘ladi, aqliy jarayonlar rivojlanadi: idrok, e‘tibor, xotira, fikrlash.

Shuning uchun, ota-onalarga iliq mavsumda uyda mini-qum qutisini yasashni yoki bola bilan ko‘chada qumloqda o‘ynashni taklif etamiz.

2. Uyda qum qutisini qanday qilish kerak?

Uy sharoitida foydalanish uchun kichkina yog‘och yoki plastik qutini (quti, laganda) olishingiz mumkin. Qum qutining 1/3 qismiga to‘ldiriladi. Ishlatishdan oldin pechda qum elakdan o‘tkazilishi, yuvilishi va kalsiylanishi kerak.

O‘yin uchun ishlatiladigan materiallar va buyumlar:

- suv, qum uchun elak, mog‘or, odamlar va hayvonlarning shakllari; ertak qahramonlari: yaxshi va yomon.

- tabiiy obyektlar: toshlar, yog‘och bo‘laklari, quruq o‘simliklar, dukkakililar, urug‘lar, tuklar va hk.;

- o‘yinchoq buyumlari, mebel, idishlar, transport vositalari;

- atrofdagi dunyo obyektlari: uylar, to‘siqlar, ko‘priklar, darvozalar va hk.;

- plastik va yog‘och harflar va raqamlar, geometrik shakllar;

- qumga harflarni chizamiz va o‘chiramiz, boladan uni qayta chizishni va aytib berishni taklif qilamiz. Qum ichidagi o‘yinlarni tashkil qilishda quyidagi ko‘rsatmalarga amal qiling: - bolaning imkoniyatlariga mos keladigan vazifalarni tanlang;

- bolaning harakatlariga va uning g‘oyalariga salbiy baho berishni o‘chiring;

- tasavvur va ijodkorlikni rag‘batlantiring.

MUHOKAMA

Hayot va faoliyatda kattalar bolaning shaxsini hurmat qilishlari, uning ehtiyojlari bilan hisoblashlari, his-tuyg‘usini boshqarish imkoniyatlarini aniqlashlari kerak. Bolani sevish, uning yosh xususiyatlarini hisobga olish, qiziqishlariga e‘tibor berish – o‘jarlikning oldini olishning muhim shartidir. Bola jamoat joylarida, ko‘pchilik orasida o‘zini qay tarzda tutishi kerakligini bilmaydi. Shuning uchun, buni kattalar tushuntirishlari, amaliy ko‘rsatmalar berishlari shart. Biroq bu ish harakat bilan uzviy bog‘lanmasa, ko‘zlangan natijaga erishish mumkin emas. O‘yin faoliyatida bola shaxsida xulq va odob malakalari astasekin shakllantiriladi. Bolalar shaxsini shakllantirishda ularni boshlagan ishini oxiriga yetkazishga, qiyinchiliklarni

yengishga, sabr-toqatga, asabiylashmaslikka, bardoshlilikka, yig'idan o'zini tiyishga, ortiqcha xatti-harakat qilmaslikka o'rgatish juda katta ahamiyatga ega. Bolada ijobiy–axloqiy ko'nikma va malakalar, odatlar mustaqil ishlarni bajarishga intilishda vujudga kela boshlaydi. Shuning uchun, kattalar bolani topshiriqni qanday bajarishini nazorat qilib turishlari lozim. Umuman aytganda, bolani o'z holiga tashlab qo'yish to'g'ri emas. Bolaning shaxsi tarkib topishida kattalarning axloqiy ibрати alohida ahamiyatga molikdir. Lekin yuksak fazilatlarini, insoniy xislatlarini shakllantirishda shuning o'zigina yetarli emas, chunki bola o'zicha faol harakat qilmasa, hamkorlikdagi faoliyatda ishtirok etmasa, unda hech mahal xulq-atvor ko'nikmalari hosil bo'lmaydi.

XULOSA

shuki, farzand tarbiyasida psixologning ota-onalar bilan ish olib borishi, guruhda va pedagogik jamoada muomalani shakllantirish, sog'lom muhitni yaratish, bola bilan bola, tarbiyachilar bilan bolalar, tarbiyachilar va ota-onalar bilan muomala, mulokot jarayonini yaxshilashga yordam berishga doir muammolar yuzasidan maslahatlar, turli korreksion mashqlar hamda guruhda va pedagogik jamoada muomalani shakllantirish, sog'lom muhitni yaratish, turli korreksion mashqlar olib borishni ta'minlashdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI: (REFERENCES)

1. Salayeva M.S. O'zbek oilalarida ota-ona va farzandlar o'zaro munosabatlarining ijtimoiypsixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent: 2005. – 198 b.
2. Karimova V.M. Oila psixologiyasi: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalar uchun // Muallif: V.M.Karimova. – T.: “Fan va texnologiya”, 2008.- 170 b.
3. Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. / G'.B. Shoumarov tahriri ostida / – Toshkent: “Sharq”, 2008. – 296 b.
4. Eydemiller E.G., Yustitskis V.V. Psixologiya i psixoterapiya semi. –SPb.: Izd-vo PITYeR, Seriya “Mastera psixologii”, 1999. – 656 s.
5. Xudoyqulova G. B. (2019). Psychological mechanisms of the formation of interpersonal activity motivation for interactive activities in small groups. Psixologiya, (1), 32-35.
6. Xudoyqulova G. B. Guruhlarda psixologik treninglarni tashkil etishda etnik xususiyatlarning ahamiyati . Psixologiya, № 3.2021. Buxoro.70-73.